

Τα κείμενα του Πολυμέρη Βόγλη και της Ρίκης Βαν Μπούσχοτεν πραγματεύονται τη δεκαετία του 1940 και τις πρακτικές βίας στον ελληνικό χώρο επί Κατοχής και Εμφυλίου πολέμου –με βασική αναφορά τη διχοτόμηση μεταξύ «δεξιάς» και «αριστερής» βίας (κατά κύριο λόγο στην εμφύλια διάστασή τους). Ο Πολυμέρης Βόγλης εστιάζει στην κεντρικότητα του «άμαχου πληθυσμού» στις στρατηγικές των αντιπαρτιθέμενων ελληνικών ένοπλων δικτύων επί Κατοχής και κατά την πρώτη περίοδο του Εμφυλίου. Αυτή η κεντρικότητα δεν συνεπαγόταν ίδιες στρατηγικές, αλλά αντίθετα τα διαφορετικά πολιτικο-ιδεολογικά πλαίσια της κάθε παράταξης και οι διαφορετικές σχέσεις που διατηρούσαν με το μεγαλύτερο μέρος του άμαχου πληθυσμού καθόριζαν και τις διαφορετικές πρακτικές του. Ωστόσο, σε κάθε περίπτωση αναδεικνυαν μια συγκεκριμένη κοινωνική και τοπική λογική της βίας. Κάτι τέτοιο θα αλλάξει άρδην, σημειώνει ο συγγραφέας, με τη στρατιωτικοποίηση της σύγκρουσης από το 1947, δηλαδή την οργανωτική συγκρότηση των αριστερών ανταρτών σε ΔΣΕ και την ανάληψη της κρατικής ένοπλης δράσης εκ μέρους του Εθνικού Στρατού. Αυτή η εκατέρωθεν στρατιωτικοποίηση της σύγκρουσης σήμανε νέες μορφές βίας έξω από τα παλαιότερα τοπικά πλαίσια νοηματοδότησής της.

Αυτά ακριβώς τα τοπικά πλαίσια κατανόησης και επιτέλεσης της βίας είναι η θεματική την οποία πραγματεύεται και η Ρίκη Βαν Μπούσχοτεν στο κείμενό της. Η συγγραφέας αναλύει τη βία ως μήνυμα έναντι αντιπάλων αλλά και παρατηρητών, μέσα από παραδείγματα όπου εντοπίζει επιτελεστικές λειτουργίες, ιδιαίτερα ως (εκατέρωθεν) επιδείξεις κρατικής εξουσίας. Ταυτόχρονα, θεωρώ ότι η δουλειά της Βαν Μπούσχοτεν καταδεικνύει τη χρησιμότητα αλλά και τα όρια της αναλυτικής χρήσης των «κοινών πολιτισμικών πλαισίων» μεταξύ αντιπαρτιθέμενων, συνδέοντας τις επιτελέσεις της βίας όχι μόνο με τους κοινά αποδεκτούς κώδικες, αλλά και με τις διαφορετικές πρακτικές ανάγκες και πολιτικο-ιδεολογικές τοποθετήσεις (όπως πολύ χαρακτηριστικά αποτυπώνει στη χρήση της σεξουαλικής βίας μονομερώς από τη δεξιά παράταξη). Τέτοιες περιπτώσεις ίσως καθορίζουν και τα πεδία σύγκλισης και απόκλισης της ελληνικής περίπτωσης (και αντίστοιχων πολιτικών εμφύλιων συρράξεων) με συγκρούσεις στις οποίες το εθνικό ή θρησκευτικό στοιχείο είναι κυρίαρχο.

Το τελευταίο κείμενο του τόμου ανήκει στην Πηνελόπη Παπαηλία και πραγματεύεται τη σχέση ανάμεσα στις νέες οπτικές τεχνολογίες και τη θεαματοποίηση της βίας. Αυτή η οπτικοποίηση της βίας, όπως σημειώνει η συγγραφέας, δεν αφορά μόνο στην εργαλειοποίηση της οπτικής τεχνολογίας από την κρατική εξουσία ή τα κατεστημένα μήντια. Αντίθετα, η συγγραφέας εντοπίζει μια διάχυση και ενεργή αναπαραγωγή πρακτικών θέασης, καταγραφής και αναισθητοποίησης (ή και συνειδητής). Το κείμενο επικεντρώνει στις περιπτώσεις βίας (οπτικοποιημένης και μη) κατά μεταναστών, οι οποίοι, κατά την περίοδο «ευημερίας» του ελληνικού κράτους και της ελληνικής οικονομίας στη δεκαετία του 1990, έφεραν μια σειρά συνθήκες που τους καθιστούσαν κατεξοχήν Άλλους. Στον αντίποδα του έλληνα άντρα κυρίαρχου πολίτη, η γυναίκα μετανάστρια έφερε τις ταξικές, έμφυλες και εθνικές ιδιότητες του κυριαρχούμενου υποκειμένου. Με αυτή την έννοια, οι σημερινές πολιτικές οπτικοποιημένης βίας, με χαρακτηριστικότερη την πρόσφατη διαπόμπευση οροθετικών γυναικών από το ελληνικό κράτος, φέρουν μια γενεαλογία που υπερβαίνει τη χρονική τομή ευημερία/κρίση.

Με αυτό το τελευταίο κείμενο επαναφέρεται το ζήτημα της ερευνητικής παραγωγής εν μέσω θλιβερών παρόντων. Στη σημερινή Ελλάδα, πρόκειται για τη γενικευμένη εμπειρία της «κρίσης», η οποία αποσταθεροποίησε παραδοχές και προσανατολισμούς

που είχαν ορίσει μεγάλο μέρος της ερευνητικής παραγωγής τις τελευταίες δεκαετίες. Ο παρών τόμος φέρει αυτή την αναστοχαστική επίγνωση, περί του ιστορικά και κοινωνικά τοποθετημένου χαρακτήρα των εκάστοτε ερωτημάτων. Συμπυκνώνει μια δεδομένη συγκυρία και δυναμική της ακαδημαϊκής παραγωγής και αναδεικνύει τη διαρκή συνομιλία του επιστημονικού λόγου –είτε στις πιο συγχρονικές είτε στις πιο ιστορικές διάστάσεις του– με τα πολιτικά διακυβεύματα της κάθε περιόδου. Ταυτόχρονα, τα πολύ αξιολογικά κείμενα που απαρτίζουν αυτόν τον πρωτότυπο και σημαντικό τόμο αποτυπώνουν μια κριτική στάση, η οποία έγκειται τόσο στην αποδόμηση «δυτικών κανόνων» και «ελληνικών παραδόξων», όσο και συνολικότερα στην ανάλυση κοινωνικών σχέσεων και δυναμικών πέρα από επιβαλλόμενες κανονιστικές υποθέσεις εργασίας ή συνταυτίσεις με θεσμικούς λόγους και πολιτικές. Με αυτή την έννοια, ο παρών τόμος αποτελεί μια ουσιαστική παρέμβαση στη δύσκολη πορεία διαπραγμάτευσης των ορίων μεταξύ επιστημονικής παραγωγής και πολιτικής εξουσίας. Δημιουργώντας πεδίο για νέα και διαφορετικά ερωτήματα, ανοίγει τη συζήτηση για τις περαιτέρω κατευθύνσεις της κοινωνικής έρευνας στη σύγχρονη Ελλάδα.

Για το βιβλίο:

Artemis Cooper, *Πάτρικ Λη Φέρμορ: μια περιπέτεια*, μτφρ. Ηλίας Μαγκλίνης, Μεταίχμιο, Αθήνα 2013, 635 σ.¹

ΣΤΕΦΑΝΟΣ ΠΕΣΜΑΖΟΓΛΟΥ

Ευχαριστώ το Μουσείο Μπενάκη και τις εκδόσεις Μεταίχμιο για τη διπλή –ή μάλλον τριπλή– ευκαιρία να παρουσιάσω συνάμα την συγγραφέα (κυρίαρχος δράστης), τον μεταφραστή και φυσικά το αντικείμενο, δηλαδή το υποκείμενο του πόθου, τον Patrick Leigh Fermor.

Ο Στέφανος Πεσμαζόγλου διδάσκει στο Πάντειο Πανεπιστήμιο.

Πέρυσι τέτοια εποχή, πρωτοδιάβασα την αγγλική έκδοση του κειμένου που ήταν υποψήφιο για το βραβείο John Criticos. Πέρασε αυτοδικαίως στους δύο φινάλιστ. Αλλά στο Λονδίνο κέρδισε η ποίηση, με το βιβλίο *Antigonick* της Anne Carson, και έτσι έχασε η Άρτεμις Κούπερ με τη βιογραφία του Fermor. Αναπληρώνω το βιβλίο είναι της Artemis Cooper, αλλά είναι συνάμα και ένα άλλο βιβλίο, εκείνο του Ηλία Μαγκλίνη, μιας που με την εξαίρετη μετάφρασή του, εκτός του ότι ο ίδιος ανασυνθέτει δημιουργικά, διορθώνει ορισμένα τριτεύοντα μεν, προβλήματα δε στην αγγλική έκδοση ως προς την απόδοση ελληνικών εκφράσεων και τοπωνυμίων.

Το βιβλίο που παρουσιάζεται εδώ είναι μια «μετά γνώσεως και πάθους» γραμμένη βιογραφία από ένα πρόσωπο που τον ήξερε καλά και που είχε μια δεκαετία νωρίτερα επιμεληθεί ένα ανθολόγιο κειμένων του, με τίτλο *Patrick Leigh Fermor, Words of Mercury*.² Η Cooper είχε εμφανώς σαγηνευτεί από την όλη προσωπικότητα του Fermor, λειτουργώντας ως πηγή έμπνευσης. Αλλά ως επανέλλοι στον υπότιτλο του βιβλίου *Patrick Leigh Fermor: μια περιπέτεια*. Πρόκειται ακριβώς για μια περιπέτεια και δεν μπορούμε παρά να διαβάσουμε το βιβλίο σαν αυτό που είναι: η ζωή ως περιπέτεια που περιλαμβάνει μεγάλες στιγμές αλλά και επώδυνες, τις οποίες συνεχίζεις να αφηγείσαι εφ' όρου ζωής. Είναι ακόμη μια πειστικά γραμμένη βιογραφία, καθόσον ανεβάζει τον Fermor στα ύψη που του αρμόζουν, ενώ ταυτόχρονα απομυθοποιεί πτυχές της συμπεριφοράς του, όσο δεν το συνηθίζουν οι αβιογράφοι: θα αποτολμούσα να πω ότι είναι μια οριστική βιογραφία (όσο και αν αποστρέφομαι τον όρο ακριβώς για την οριστικότητα του...). Άλλωστε, «κανείς δεν είναι τέλειος». Ακόμη, διαβάζεται με συναρπαστικό ανάγνωσμα, όπου υπεισέρχονται και στοιχεία κοινωνικού και ερωτικού σχολιασμού –ή αλλιώς κουτσομπολιού. Αναφέρεται στη συναφή διατύπωση για τον Steven Runciman: «[...] Η κύρια ενσασχόλησή του [δεν ήταν το Βυζάντιο αλλά] ήταν το βασιλικό κουτσομπολιό, το οποίο είναι πολύ καλό· το πολιτικό κουτσομπολιό είναι ακόμη καλύτερο· αλλά, αγαπητέ, τίποτε δεν είναι καλύτερο από το κουτσομπολιό του Βατικανού» (σ. 315).

Μια πρώτη θεμελιώδης ερώτηση που μπορεί να θέσει κανείς σε κάθε βιογραφία είναι σε τι βαθμό πραγματικά μας αφορά και για ποιους λόγους. Είναι οι αδηφάγες περιέργειες του Fermor; Η αντι-συμβατικότητα του; Το πάθος του συνδυαστικά για την Ελλάδα και την Αγγλία; Ή όλα αυτά μαζί, με διακυμάνσεις στις διάφορες φάσεις της ζωής του και σε διαφορετική δοσολογία; Ο Fermor είναι ο άνθρωπος που συμβολίζει όσο λίγοι άλλοι την αμοιβαία έλξη Ελλάδας και Αγγλίας: ένα πυκνό ελληνο-βρετανικό πολιτισμικό δίκτυο –πέρα από το πολιτικό και οικονομικό– λειτούργησε μεταπολεμικά, στο οποίο συμμετείχε και ο στενός φίλος και εικονογράφος των εξωφύλλων του John Craxton –εγκατεστημένος μεταπολεμικά στα Χανιά. Μελετάται και παρουσιάζεται διεξοδικά από την Cooper, σε διάρκεια 70 χρόνων περίπου, το πέρασμα του Fermor στο «μεταίχμιο» Ελλάδας και Αγγλίας (αρμόζει με τον ομώνυμο εκδοτικό οίκο Μεταίχμιο που πήρε την γενναία πρωτοβουλία να μεταφράσει σε δισεκτούς καιρούς τρεις ογκώδεις τόμους του / και για τον Fermor). Μπορώ να σας διαβεβαιώσω, από την αρχή, πως υπάρχει και suspense. Αλλά αυτά, στη συνέχεια.

Το βιβλίο της Cooper θα μπορούσε να παρουσιαστεί ως *Το πορτρέτο του Ντόριαν Γκρέι* (*The Picture of Dorian Gray* του Oscar Wilde), για τον αισθησιασμό και τον ερωτισμό, όπως και τον ναρκισσισμό του ή καλύτερα *Το πορτρέτο του καλλιτέχνη σε νεαρά ηλικία* (*The Portrait of the Artist as a Young Man* του James Joyce), μιας που συνειδητά ποτέ δεν ενηλικιώθηκε, ούτε

όταν έφτασε τα προχωρημένα 90 του χρόνια (απεβίωσε προ τριετίας στα 96 του). Αφορά έναν συγγραφέα που ορισμένοι από μας έχουμε παραμάσχαλα τα περιηγητικά / ανικνευτικά βιβλία του, όταν επισκεπτόμαστε διάφορους τόπους: τη Μάνη του Fermor (και του Τζαννή Τζαννετάκη) από κοινού με τον Runciman και τον Παυσανία στη Νότια Πελοπόννησο, με τον Lawrence Durrell στην Κύπρο και με τον Campbell στην Ρούμελη (με την ευαίσθητη μεταφράστρια Λίνα Κάσδαγλη).

Στην αγγλική του έκδοση, το βιβλίο έτυχε μιας θερμότατης υποδοχής σε αριθμό και ποιότητα δημοσιεύσεων, κάνοντας περιττό άλλο ένα εγκώμιο: βιβλιοπαρουσιάσεις σε ημερήσιες εφημερίδες, στον περιοδικό τύπο, στο διαδίκτυο και σε λόγιες επιθεωρήσεις, όπως το *The Times Literary Supplement*, κ.ά.). Συνέπεσαν αυτές οι τοποθετήσεις με τους επικήδειους που γράφτηκαν για τον Fermor, μιας που είχε μόλις αποδημήσει. Μεταφορικά, θα μπορούσαμε να πούμε πως στο σύνολό τους τα κείμενα αυτά συνθέτουν μια γενική *επευφημία* (standing ovation) ακόμη και με άμετρες υπερβολές που συνηθίζονται post mortem. Με την ανά χειράς βιογραφία επισφραγίζεται η αναγνώριση ενός πεζοπόρου περιηγητή πολύ μεγάλων αποστάσεων, ο οποίος είχε αναγάγει τη δράση του αυτή σε τρόπο ζωής· και να μη νομίζετε πως θα βρείτε καμία σύγκριση με όλους εμάς και τις μίνι-αποστάσεις των 5-6 ωρών ή/και τις πλέον συνηθισμένες νανο-αποστάσεις της μιας ώρας ή των δύο ωρών.

Είναι ακόμη η βιογραφία ενός σπουδαίου αντι-συμβατικού αφηγητή, ο οποίος βρήκε στο πρόσωπο της Artemis Cooper τον άνθρωπό του, καθόσον μας παρέδωσε μια διεξοδικά ερευνημένη βιογραφία, την οποία επεξεργάστηκε όσο εκείνος ήταν εν ζωή, κατά την τελευταία δεκαετία. Η Cooper δεν αρκέστηκε στο δημοσιευμένο του έργο αλλά και σε αρχειακό υλικό: αλληλογραφία, αδημοσίευτα σημειωματάρια, σκόρπια μονόφυλλα και επιπροσθέτως προφορικές καταθέσεις (μακράς διάρκειας συνεντεύξεις με φίλους και συγγενείς του Fermor αλλά ποτέ του ίδιου, αφού εκείνος αρνιόταν πεισματικά να βρεθεί σε μετωπική επαφή είτε με δημοσιογράφους είτε ακόμη και με φίλους, όπως ήταν τα μέλη της οικογένειας Cooper).

Το βιβλίο για το οποίο μιλάμε είναι δομημένο χρονολογικά. Παρακολουθεί τη διαδρομή της ζωής του Patrick Leigh Fermor, αρχής γενομένης με την παράτολμα απειθαρχη παιδική του ηλικία ως Peter Pan: απανωτές σχολικές αποτυχίες και αποβολές, κανένα πανεπιστημιακό πτυχίο, απώθηση των γονέων αλλά και έλξη –με τις έμφυτες τάσεις της μάνας του στην ευφάνταστη καλλιτεχνική δημιουργία (ποίηση, τραγούδι) και στην εκλεπτυσμένη κομψότητα του πατέρα του, όπως και οι λόγιες περιέργειές του σε θέματα γεωγραφίας, γεωλογίας και βοτανικής. Φυσικά και ως Peter Pan αναζητεί την εκάστοτε Wendy του που διακριτικά και αθόρυβα με την μαγική της ράβδο εξομαλύνει την καθημερινότητά του. Όλα αυτά τα χαρακτηριστικά φαίνονται με σαφήνεια στην Cooper να έχουν μετέπειτα επιδράσει ενδοφλέβια-υποδόρια στις επιλογές, τα ενδιαφέροντα και τις συμπεριφορές του Fermor. Τα περισσότερα κεφάλαια σφραγίζονται με τους περιηγητικούς άθλους του, καθώς εκείνος διέσχιζε με τα πόδια από την Ολλανδία τη Μεσευρώπη, φτάνοντας μέχρι και την Κωνσταντινούπολη· αλλά υπήρχαν και κολυμβητικοί άθλοι, π.χ. ο Fermor να διασχίζει τον Ελλήσποντο στα 69 του χρόνια.

Στα μέρη όπου πήγαινε, τον υποδεχόταν ένα δίκτυο ανθρώπων, άλλοτε μέσω οικογενειακών επαφών και άλλοτε –ίσως συχνότερα– μέσω των επαφών που διαμόρφωνε ο ίδιος, ταξιδεύοντας από τη μια περιοχή στην άλλη. Η φύση αυτών των επαφών τον οδηγούσαν σε αριστοκρατικές κατοικίες, όπου υπήρχαν μεγάλες βιβλιοθήκες και ποικίλες εντυπωσιακές συλλογές από γραμ-

ματόσημα, πεταλούδες κ.ά. Μολαταύτα, οι επαφές του δεν τον παρεμπόδιζαν από το να επιδιώκει επίμονα διαλόγους και τυχαία συναντήματα με συνηθισμένους ανθρώπους ούτε τον εμπόδιζαν ενίοτε να μένει και σε αχυρώνες και σπηλιές. Η Cooper αποκαλύπτει πως ο Fermor στο λεκτικό πεδίο ήταν μια ανεξάντλητη δεξαμενή: ορμαθός / συστοιχία λέξεων από ποικιλία γλωσσών και διαλέκτων τον οδηγούσαν σε «λεκτικές ακροβασίες»: υβριδικές λέξεις, αμαλάματα, λογοπαίγνια, καλαμπούρια, αντιστροφή λέξεων (υποθέτω σαν εκείνες που αποθησαυρίστηκαν στο ευφάνταστο *Αντίστροφο Λεξικό* του ιδρύματος Τριανταφυλλίδη, επινόηση του φίλου Τάσου Χρηστίδη), γλωσσο-πλασία στην παράδοση του Lewis Carroll, όπως εύστοχα επισημαίνει η Cooper (σ. 517).

Όσο διέσχιζε τις ποικίλες περιοχές στη Μεσευρώπη, ο Fermor δεν ενδιαφερόταν να παρουσιάσει και να αναλύσει συλλογικές κοινωνικο-πολιτικές στάσεις και τρόπους σκέψης. Όμως για τις ίδιες περίπου περιοχές και την ίδια εποχή (μάλιστα πάνω από μια δεκαετία νωρίτερα), βλέπουμε στο έργο επικώνυμους/εξευγενισμένων. Ο ίδιος ο Πάντι (Paddy, το καίριό του όνομα), ήταν «πληθωρικός», «αφηρημένος», «άτακτος», «επιδειξιμανής», «αδιάφορος για τα προσωπικά του αντικείμενα». Παράλληλα με τα αναμφισβήτητα κατορθώματά του υπό ακραία αντίξοες συνθήκες, προκαλώντας του και σοβαρές ασθένειες προκύπτει ένας διάχυτος ναρκισσισμός, ακόμη και αισθητικός σνομπισμός: ένας άνθρωπος που γνώριζε πολλά αλλά και επεδείκνυε την παντογνωσία του, γοητεύοντας όμως τους συνδαιτυμόνες-ακροατές του: ένας υπερόπτης που ενδεχομένως έβλεπε αφ' υψηλού πολιτική και κοινωνία, αλλά που όμως γινότανε ένα στις ταβέρνες και τα γλέντια. Το γνωρίζουμε: όσο πιο ισχυρή μια προσωπικότητα, τόσο πιο σοβαρά τα ελαττώματα.

Χαρακτηρολογικά του Patrick Leigh Fermor

Μπορεί να σφάλω, αλλά φαίνεται από τη βιογραφία ως εάν ο Patrick Leigh Fermor, από τα νεανικά χρόνια ως τα γεράματά του, να επιστόχευε έναν ειδυλλιακό στρογγυλεμένο κόσμο, χωρίς αιχμές: οι άνθρωποι που συναντούσε στις ατέλειωτες περιηγήσεις του όφειλαν να είναι θαυμάσιοι αν όχι θεϊκά πλασμένοι/εξευγενισμένοι. Ο ίδιος ο Πάντι (Paddy, το καίριό του όνομα), ήταν «πληθωρικός», «αφηρημένος», «άτακτος», «επιδειξιμανής», «αδιάφορος για τα προσωπικά του αντικείμενα». Παράλληλα με τα αναμφισβήτητα κατορθώματά του υπό ακραία αντίξοες συνθήκες, προκαλώντας του και σοβαρές ασθένειες προκύπτει ένας διάχυτος ναρκισσισμός, ακόμη και αισθητικός σνομπισμός: ένας άνθρωπος που γνώριζε πολλά αλλά και επεδείκνυε την παντογνωσία του, γοητεύοντας όμως τους συνδαιτυμόνες-ακροατές του: ένας υπερόπτης που ενδεχομένως έβλεπε αφ' υψηλού πολιτική και κοινωνία, αλλά που όμως γινότανε ένα στις ταβέρνες και τα γλέντια. Το γνωρίζουμε: όσο πιο ισχυρή μια προσωπικότητα, τόσο πιο σοβαρά τα ελαττώματα.

Ακόμη, στο βιβλίο αυτό, αναπαράγεται η αίσθηση ενός ανθρώπου του οποίου η ισχυρότατη μνήμη, οι σημειώσεις και η φαντασία συνέτειναν σε ό,τι θα μπορούσε να χαρακτηριστεί ως «ρομαντικός ιμπρεσιονισμός»-ταυτίσεις με τον Βύρωνα (βαρίδια στην Αγγλία, λύτρωση στην Ελλάδα) αλλά απόρριψη τέτοιων συγκρίσεων του από τρίτους: βρισκόταν αενάως «καθ' οδόν», ένας ρομαντικός με οξυμένη παρατηρητικότητα, ένας νομάδας λόγιος-γύφτος («scholar-gypsy», ποίημα του Matthew Arnold) (σ. 96), αδιάλειπτος αναγνώστης που ταυτόχρονα αφουγκραζόταν καθετί που άκουγε και έβλεπε: συνωμοσία και ειδυλλιακή περιπέτεια. Δηλαδή, τρυφερές λεπτομερειακές περιγραφές τόπων, περασμάτων μέσα από πεδιάδες, βουνά, κάστρα, το ανθρωπολογικό περιβάλλον –φορεσιές, ντοπιολαλίες, τραγούδια, ταβέρνες (Πλάτανος, Ψαράς στην Πλάκα) και μεθύσια, ήθη και έθιμα –«δέκα τσιγαριές δρόμος»- (έξω από το συγκεκριμένο κοινωνικο-πολιτικό και ιστορικό πλαίσιο υπάρξης τους): ελληνική φιλοξενία: «*Η Τζόαν [τέταρτη επίσημη γυναίκα του] ήταν ταξιδιώτισσα: μπορούσε ν'αντέξει τη ζέστη, το κρύο, τις κακουχίες, το κακό φαγητό, τους ψύλλους: αλλά [δεν άντεξε] σχεδόν κατέρρευσε από*

την πληθωρική κρητική φιλοξενία» (σ. 322). Αυτή η εικόνα προκύπτει ανάγλυφα στο βιβλίο της Cooper. Παρελαύνουν ακόμη επισκέπτες και φίλοι, όπως ο συγγραφέας Somerset Maugham (περιέγραψε τον Πάντι ως «εκείνον τον μεσοαστό ζιγκολό γυναικών των ανώτερων τάξεων» (σ. 446). Παρελαύνουν ακόμη οι Lawrence Durrell, Nick Hammond, Kevin Andrews, Eric Robertson Dodds, Dirk Bogarde, όργια με Toynee, όπως και ο Ian Flemming, δημιουργός του James Bond (μιας που επηρέασε, απ' ό,τι φαίνεται, στο στήσιμο ορισμένων σκηνών). Στο δίκτυο φιλιών του συγκαταλέγονταν και οι Έλληνες Γιώργος Κατσιμπαλής, Γιώργος Σεφέρης, Άγγελος Σικελιανός, Γιώργος Νιάρκος, Γιάννης Μόραλης, Γιάννης Τσαρούχης, Νίκος Χατηκυριάκος-Γκίκας.

Σε άλλες φάσεις της ζωής του, ο Fermor διατρέχει τη Βουλγαρία, τη Ρουμανία, τις παραδουνάβιες περιοχές μέχρι το Άγιο Όρος –ο ογκώδης τόμος *Ατέλειωτος δρόμος* μόλις προ ημερών κυκλοφόρησε από τις εκδόσεις Μεταίχμιο, σε μετάφραση Μυρσίνης Γκανά³ ή/και την Καραϊβική, την Αφρική, την Ιταλία, την Κύπρο, την Ελλάδα και πάλι την Ελλάδα. Η Ελλάδα είναι πανταχού παρούσα. (Παρεμπιπτόντως, ας σημειωθεί ότι ο Fermor είναι ο πρώτος, ο οποίος από κοινού με τον ανθρωπολόγο John Campbell προσέγγισαν την αμφίβολη ερμηνευτικής ισχύος διχοτομία του ελληνικού χαρακτήρα Ρωμιός/Ρωμιούσνη από τη μια και Ελλάς/Ελληνισμός από την άλλη).

Και κάτι ακόμη: έχοντας γνωρίσει κατά τη δεκαετία 1950 την παρθένα Ελλάδα, τα νησιά με τα καίκια –σε εποχή που οι ντόπιοι δεν είχαν δει ξένο– παρατηρεί με ευαισθησία 30 χρόνια αργότερα την τουριστική και οικοδομική επιδρομή στο όνομα της «αξιοποίησης»: έναν όρο με τον οποίο ανατριχιάζω, έχοντας ακούσει δυο φορές ξημερώματα «land-developers» στην αμμουδιά Σκάνδεια των Κυθέρων και στον λόφο Παχιά Ράχη της Αίγινας να μας απειλούν με συγκροτήματα ξενοδοχείων.

Στην πρώτη μετεμφυλιακή περίοδο, ο Fermor δίνει διαλέξεις σε όλη την Ελλάδα. Σύμφωνα με εκθέσεις του Βρετανικού Συμβουλίου, αυτή ήταν η πιο πειστική φιλο-βρετανική προπαγάνδα αμέσως μετά τα Δεκεμβριανά, όταν δηλαδή είχε εκδηλωθεί μια αρνητική μεταστροφή στην κοινή γνώμη απέναντι στους Βρετανούς (σ. 321-326). Στο προ-τελευταίο κεφάλαιο του βιβλίου, η Cooper κάνει μια λεπτομερειακή περιγραφή του ονειρικού σπιτιού και του εργαστηρίου του Fermor στην Καρδαμύλη, ένα σπίτι που πρωταγωνιστεί και στην πρόσφατη ενδιαφέρουσα κινηματογραφική ταινία «Πριν τα μεσάνυχτα» («Before Midnight») με τον ηθοποιό Ethan Hawk και την Ξένια Καλογεροπούλου.

Εκ παραλλήλου, η Cooper παρακολουθεί και τα αποτυπώματα των εντυπώσεων στα γραπτά του: μαυριδερές τσιγγάνες με πολύχρωμες ενδυμασίες, προσωπικά βιώματα. Κορφολογώ ένα και μόνο από τα πολλά: ο πρώτος μεγάλος έρωτάς του με την πριγκίπισσα Μπαλάσα Καντακουζηνού, βυζαντινής καταγωγής. (Θα προσέθετα πως είχε προηγηθεί 240 χρόνια νωρίτερα ένας άλλος μεγάλος έρωτας και γάμος με μια άλλη Καντακουζηνού, την Κασσάνδρα –με τον αγαπημένο μου λόγο πρίγκιπα Δημήτρη Καντεμίρ).

Το βιβλίο αποτυπώνει εξάλλου και ορισμένες πτυχές μιας οριενταλιστικής ματιάς: οι Σλάβοι, οι Σαρακατσάνοι, οι Μανιάτες, με το φολκλόρ τους, ενώ οι Τούρκοι χαρακτηρίζονται «διεστραμμένα απαίσιοι» και η Κύπρος «απεχθής» (λόγω του ένοπλου αντι-βρετανικού, αντι-αποικιακού αγώνα της). Η αντι-Κυπριακή στάση του Fermor θα τροποποιηθεί μετά από έναν καυγά με τον Κατσιμπαλή και έμμεσα με τον Σεφέρη (σ. 292-293). Ο Ρόδης Ρούφος, μυθιστοριογράφος και πρέσβης, θα διακρίνει μάλιστα μια αποικιακή προσέγγιση που ο φιλέλληνας Paddy, με όλες

τις καλύτερες των προθέσεων παρουσίαζε έναν κρητικό μαχητή της Αντίστασης ως ένα «πρωτόγονο αφηγητή –storyteller». Παράθετε αράδες από τον Ρόδη Ρούφο: «*O Paddy δεν προσέφερε καμιά καλή υπηρεσία στους Έλληνες, οι οποίοι εμφανίζονται ως συμπαθείς ιθαγενείς που επιστρατεύτηκαν στον πόλεμο να υπηρετήσουν τους [Ξένους] Συμμαχικούς Αξιωματικούς*» (σ. 433). Στη δική μου ανάγνωση, αυτή η στάση θα μπορούσε να θεωρηθεί είτε ως μια συνεχής προσπάθεια να κατανοήσει «τον άλλο» ακόμη και «τον εχθρό» και να επικοινωνήσει μαζί του ακόμη και στις πλέον ακραίες συνθήκες είτε ως μια απόλυτα αποστασιοποιημένη αδιαφορία στο εκάστοτε ιστορικά προσδιοριζόμενο συγκεκριμένο πολιτικο-κοινωνικό πλαίσιο είτε, φυσικά, ως συνδυασμό και των δύο.

Πολιτικά, ήταν δεδηλωμένα αδιάφορος. Η στάση του αυτή εξηγείται μέσω της Cooper, η οποία γράφει τα εξής: «*Η πολιτική ελάχιστα τον ενδιέφερε: ήθελε να μάθει πως ήταν οι άνθρωποι, την προσωπική ιστορία τους, τι έτρωγαν, τι φορούσαν, τα τραγούδια τους*». Σε τι βαθμό ισχύουν τα πιο πάνω, η πλέον αρμόδια να μας απαντήσει είναι η ίδια η συγγραφέας. Πολιτικο-ιδεολογικά ήταν υπέρμαχος της Βασιλείας (τόσο στην Αγγλία όσο και στο περιβάλλον της Μάνης...). Συντηρητικός, αντι-κομμουνιστής (κατ' επανάληψη αναφερόμενος στις καταστροφές που είχε επιφέρει ο κομμουνισμός στην Ανατολική Ευρώπη). Αν και η χιάωδης ελληνική πολιτική κατάσταση δεν μοιάζει να είναι το φόρτε της Cooper, η συνολική στάση του Fermor όσον αφορά την πολιτική και την πολιτική κουλτούρα παρουσιάζεται πειστικά από τη συγγραφέα. Έμοιαζε να είναι πολιτικά αδιάφορος. Μολαταύτα, παραθέτω μία παρατήρηση κοινωνιολογικού ενδιαφέροντος που έχει πολιτικές στοχεύσεις και προεκτάσεις: σημειώνει ο Fermor πως κάθε φορά που άλλαζε κυβέρνηση άλλαζε και χέρια το ταχυδρομείο στην Καρδαμύλη. Επιβεβαιώνει, έτσι, όσα ξέρω με ασφάλεια από λεπτομερειακή περιγραφή πολιτευτή της περιοχής, μετέπειτα υπουργό, για την καταλυτική σημασία του ρόλου του ταχυδρόμου, ώστε να λειτουργεί «ρολόι» το πελαταιακό σύστημα (η διανομή της προεκλογικής χαρτούρας, των ψηφοδελτίων, και άλλα πολλά).

Από πουθενά δεν προκύπτει πως ο Fermor ύμνησε τη Δικτατορία, όπως ο Cecil Noel Baker, αλλά ούτε την κατήγγειλε, σε αντιδιαστολή με τους Chris Woodhouse και Maurice Bowra (καθηγητή αρχαίας ιστορίας στην Οξφόρδη), που και οι δύο είχαν συμμετάσχει σε αγγλικές αποστολές στην διάρκεια του Β' Παγκοσμίου Πολέμου (σ. 503). Ο Fermor έγινε επίτιμος δημότης της Καρδαμύλης τον Οκτώβριο του 1967, από τον διορισμένο τότε χουντικό δήμαρχο (σ. 341). Το 1972, επί Δικτατορίας, θα ξαναβρεθεί ο Fermor με τον Kreipe, 30 χρόνια αργότερα, σε εκπομπή του Νίκου Μαστοράκη («Αυτή είν' η ζωή σου») ή του Φρέντυ Γερμανού –δεν είμαι βέβαιος– στην YENEΔ. Μολαταύτα, μία άλλη βαρυσήμαντη επισήμανση της Cooper είναι πως όταν ξαναγράφοντας, για να εκδοθεί, την πρώτη μεγάλη του πεζοπορία στην Ευρώπη –προς τιμήν του– δεν λειάινει την αρχική απολιτική, αδιάφορη στάση του έναντι των Ναζί για να ικανοποιήσει το αναγνωστικό του κοινό. Αλλά με μια κρίσιμη εξαίρεση, το «Malaise» του («unhappiness») για τον «αντι-σημιτισμό» εμφανίζεται όμως σε κατά πολύ μεταγενέστερα γραπτά του, ενώ δεν είχαμε διόλου ενδείξεις στα ημερολόγια του Μεσοπολέμου. Η Cooper με σαφήνεια τα αναφέρει και για τον λόγο τούτο ενισχύει το βιβλίο, μιας και δεν αγιογραφεί παρά τον θαυμασμό της· να μην αναδεικνύει τα θαυμαστά γνωρίσματα του ήρωά της, αλλά δεν απαλείφει τα αρνητικά. Άλλωστε, δεν βρεθήκαμε εδώ ως αγιογράφοι ούτε πολλώ μάλλον ως εισαγγελείς, αλλά ως πρόσωπα που ενδιαφερόμαστε να γνωρίσουμε, να κατανοήσουμε τον βίο

και την πολιτεία του ανθρώπου. Στην κατεύθυνση αυτή τιμούμε όχι μόνο μια θρυλική μορφή αλλά και μια εντιμότητα παρουσία, εφόσον 30 χρόνια αργότερα, έχοντας χάσει τα σημειωματάρια του δεν φαίνεται να έχει αναθεωρήσει και λειάινει όσα έγραφε στον Μεσοπόλεμο.

Η Κρήτη δεσπόζει, αφού εκεί έδρασε ο Fermor στον Β' Παγκόσμιο Πόλεμο. Ερχόμαστε, πριν τελειώσουμε, στο μαγνητικό πεδίο της βιογραφίας. Είπα εισαγωγικά «σασπένς», μιας που κορυφώνεται στην περιπετειώδη απαγωγή, τον Απρίλιο του 1944, δηλαδή μόλις λίγους μήνες πριν το τέλος του πολέμου, του στρατηγού Kreipe, του γερμανού διοικητή των ναζιστικών δυνάμεων κατοχής στην Κρήτη. Τα κεφάλαια αυτά αποτελούν το ισχυρότερο μαγνητικό πεδίο έλξης του βιβλίου –όπως άλλωστε και του θρύλου του Fermor. Με αποκορύφωμα την απαγωγή του Kreipe και την περιπετειώδη μεταφορά του στο Κάιρο (τέσσερα κεφάλαια 7-10, 100 σελίδες από τις 600 του βιβλίου) με αιματηρότατες επιπτώσεις για τους αυτόχθονες Κρητικούς, ομαδικά αντίποινα και ισοπέδωση ολόκληρων χωριών. Ο ρόλος της Οργανωμένης Κρητικής Αντίστασης έχει κατ' επανάληψη απαθανατιστεί σε μυθιστορήματα, διηγήματα, απομνημονεύματα των πρωταγωνιστών –Κρητικών και Βρετανών– ιστορικές μελέτες, και σε ταινίες γύρο από συγκεκριμένα συμβάντα. Για την απαγωγή του Kreipe, η πιο γνωστή με βάση την αφήγηση του W. Stanley Moss «*Ill Met by Moonlight*», σκηνοθετημένη από τους Michael Powell και Emeric Pressburger, με πρωταγωνιστή τον Dirk Bogarde στον ρόλο του Fermor. Ακόμη και η απαγωγή του διοικητή Kreipe μοιάζει να είναι περισσότερο ένα παίγνιο σε μια εναγώνια προσμονή που θα καταλήξει να μετουσιωθεί σε αφήγημα με πολύ «σασπένς»: η έμφραση του Fermor θα είναι τη στιγμή που ο Kreipe και ο ίδιος θα βρεθούν να απαγγέλλουν διαδοχικά τον Οράτιο στα Λατινικά (σ. 506). Επισημαίνω πως η όλη επιχείρηση, όπως μας πληροφορεί ο ιστορικός Richard Clogg με αφορμή βιβλιοπαρουσίαση του έργου της Cooper, είχε προκαλέσει σοβαρές ενστάσεις ακόμη και από τον Bickham Sweet-Escott –υψηλόβαθμο του SOE, και άλλους αξιωματούχους ως προς το όλο νόημα της απαγωγής, μιας που δεν εξυπηρετούσε, κατά την εκτίμησή του, στρατιωτικές στοχεύσεις, ενώ συνάμα προέβλεπε ως δεδομένα τα σκληρά αντίποινα των Γερμανών –το οποίο και επιβεβαιώθηκε. Όμως υπάρχει και ο αντίλογος: μπορεί να μην είχε στρατιωτικές στοχεύσεις αλλά η απαγωγή είχε προπαγανδιστικά ενθαρρυντικές επιπτώσεις σε όλη την Ευρώπη. Τα πιο πάνω κρητικά κατορθώματα έρχονται σε αντίθεση με το ύψος του βιβλίου, γραμμένο βέβαια από την σκοπιά του Fermor, χωρίς όμως υπερβολές, σε σχέση με τις εγω-ιστορίες που συνηθίζονται στα απομνημονεύματα, τις βιογραφίες αγωνιστών της Αντίστασης αλλά και τις αναφορές των βρετανών συνδέσμων στο Αρχηγείο – ειδικότερα της Κρητικής Αντίστασης, όπου ο κανόνας είναι να υπερεκτιμώνται οι δράσεις, οι συμβολές εαυτού και να υποτιμώνται οι δράσεις των άλλων. Και σε αυτό το σημείο, παραπέμπω στην πυκνή μελέτη της Μαρίας Σπηλιωτοπούλου «*Η πορεία του Patrick Leigh Fermor στα βουνά της Κρήτης 1941-1944*» (Ακαδημία Αθηνών, 2010), της ίδιας από κοινού με τον Προκόπη Παπαστράτη, *Χρονολόγιο γεγονότων 1940-1944* (με βάση τα έγγραφα του Βρετανικού Υπουργείου Εξωτερικών, Foreign Office 371, Αθήνα 2004), όπως και στη μελέτη του Παπαστράτη (βλ. Prokopis Papastratis, *British Foreign Policy towards Greece during the Second World War, 1941-1944*, Cambridge University Press, 1984). Στο λογοτεχνικό πεδίο, με επίκεντρο μια άλλου τύπου απαγωγή, ερωτική, που άφησε εποχή, η Ρέα Γαλανάκη συνέθεσε το 2006 τα *Αμιλήτα, βαθιά νερά. Η απαγωγή της Τασούλας Πετρακογιώργη*, από αντάρτη συναγωνιστή του Fermor .

Patrick Leigh Fermor: Ιρλανδός μήπως λόγω «Patrick», του Αγίου προστάτη της Ιρλανδίας; Σκοτσέζος μιας που άφησε τα αρχεία του στην Εθνική Βιβλιοθήκη της Σκοτίας; Άγγλος; Από τη μια, όπως θα πει «η Αγγλική καταπράσινη γαλήνια ομορφιά: δεν είναι αυτός ο κόσμος μου· σαν να ζω στην καρδιά ενός μαρουλιού» (σ. 472), από την άλλη ο «αέρας της οικογένειας» ή όπως μας λέει σε πρόσφατη συνέντευξή της η Cooper, η πρόσδεσή του με τσάι, ούισκυ, Marmite –για την οποία δυσκολεύομαι να πείσω για την γευστικότητά της συγγενείς και φίλους...–, και μπισκότα Digestives –στα οποία θα προσέθετα λίγο τυρί stilton· καθημερινή πρόσδεση στους *Times* του Λονδίνου ή πρώτιστα Έλληνας-Λάκωνας-Μανιάτης, όπως θα τον θέλαμε ορισμένοι εδώ και δικαιολογημένα, μιας που έζησε με δική του επιλογή πενήντα χρόνια της ζωής του στην Καρδαμύλη: «εγώ ποθώ πέτρες, αγκάθια, ελιές, φραγκοσυκιές»· εν τέλει, άφησε το σπίτι του στο Μουσείο Μπενάκη, ότι καλύτερο θα μπορούσε να κάνει τότε, όταν το Μουσείο Μπενάκη βρισκόταν υπό την εμπνευσμένη διεύθυνση του Άγγελου Δεληβοριά· διατηρεί ως ισχυρότερο χρονικό σημείο αναφοράς και ταύτισης τη μνήμη, για τη θρυλική συμμετοχή του στην Κρητική Αντίσταση –και το κυριότερο έπινε καθημερινά ελληνικό κρασί. Κατ' εμέ, πατρίδα του ήταν όλες, και σίγουρα ουδεμία κατ' αποκλειστικότητα. Και ας μην σπαζοκεφαλιάζουμε: ο δικός του ταυτοτικός προσδιορισμός υπερτερεί: «Πατρίδα είναι εκεί που βρίσκονται τα βιβλία μου» (απομονω-

μένα σπίτια, κελιά σε νησιά, βουνά, μοναστήρια για τη συγγραφή). Συμφωνώ και προσυπογράφω.

Μνημονεύετε Fermor και ειδικά τον Fermor της Cooper· κάνει καλό η ανάγνωσή του. Ιδιαίτερα σε καιρούς πολυεπίπεδα χαλεπούς, όπως οι σημερινοί, μας ωθεί σε πεζοπορίες και συνδυαστικά με την ανάγνωση λειτουργεί θεραπευτικά, αποτοξινωτικά, μιας που μας απομακρύνει από ιαχές ανύπαρκτων θριάμβων και ουρλιαχτά αγύρτικων καταγγελιών· ακριβώς η απολίτικη φύση του έργου του μας διευκολύνει να ξελαμπικάρουμε τη σύγχυση και να οδηγηθούμε από μόνοι μας σε βαθύτερο πολιτικό κριτικό στοχασμό. Με τα λόγια του, «όλα λύνονται με έναν περίπατο [...] η κορυφαία θεραπεία για κάθε ψυχοπνευματική αναταραχή» (σ. 553).

ΣΗΜΕΙΩΣΕΙΣ

- 1 Με βάση την εισήγησή μου στο Μουσείο Μπενάκη (9 Απριλίου 2014), από κοινού με τη συγγραφέα Άρτεμι Κούπερ και με συντονιστή τον μεταφραστή Ηλία Μαγκλίνη. Ο τίτλος του πρωτοτύπου είναι: Artemis Cooper, *Patrick Leigh Fermor: An Adventure*, John Murray, Λονδίνο 2012, 448 σ.
- 2 Artemis Cooper, *Patrick Leigh Fermor, Words of Mercury*, John Murray, Λονδίνο 2003 [Λόγια του Ερμή (του εμπορίου), από το *Love's Labor Lost* του Shakespeare].
- 3 Πάτρικ Λη Φέρμορ, *Ατέλειωτος δρόμος: από τις Σιδηρές Πύλες του Δούναβη ως τον Αθω*, Μεταίχιμο, Αθήνα 2014.